

Palyginę Tarybų Latvijos ir Lietuvos kalbininkų pastarųjų dešimtmečių darbus, turbūt iš karto pastebėsime, jog šiose baltų šalyse pagrindinės kalbininkų jėgos pasiskirstę gana netolygiai. Lietuvoje tyrinėjamos tiek dabartinės kalbos, tiek ir kalbos istorijos problemos (pastarojoje srityje galbūt pasiekta net ir įspūdingesnių rezultatų). Latvijoje pagrindinis dėmesys dažniausiai skiriamas dabartinės kalbos klausimams ir, suprantama, čia iš tikrųjų daug nuveikta. Tačiau kalbos istorijos srityje po D. Zemzarės rūpestingai parengto didžiai vertingo A. Uozuolo veikalo apie senlatvių kalbą (A. Ozols. Veclatviešu rakstu valoda. Rīgā, 1965) platesnių apibendrinamojo pobūdžio darbų pasigendame. Tuo tarpu latvių kalbos istorija, ypač literatūrinės kalbos formavimasis, dėl nepaprastai sudėtingos šio krašto žmonių istorijos, socialinių, politinių, religinių faktorių, tyrinėtojai teikia labai dėkingos medžiagos, savo aktualumu toli išeinančios už geografinių šio krašto ribų.

Prieš penkiasdešimt metų E. Hermanas parašė įdomią studiją „Die litauische Gemeinsprache als Problem der allgemeinen Sprachwissenschaft“ („Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-hist. Klasse“, 1929, 1, p. 64–125), kurioje vokiečių kalbininkas, be kita ko, kėlė mintį, jog lietuvių literatūrinės kalbos formavimosi procesas yra svarbus indoeuropeistikai – jis neseniai vykęs ir patogus tyrinėti. Tiesą sakant, visai tą patį galima būtų teigti ir apie latvių literatūrinės kalbos formavimosi procesą, iš anksto jaučiant, kad čia bus daug sutapimų, bet ir nemaža esminių skirtumų, palyginus su „lietuviškuoju“ procesu. Tokie spėliojimai visiškai pasitvirtina skaitant čia anotuojamą profesorės V. Rūķės-Dravinios knygą.

Pirmiausia knygoje pateikiama bendra latvių kalbos charakteristika. Latvių kalba palyginama su kitomis baltų kalbomis. Aptariama tarminis literatūrinės kalbos pagrindas. Nagrinėjama literatūrinės kalbos susiformavimo prielaidas, autorė nurodo, jog jau XIII a. pradžioje (1211 ar 1215 m.) Rygoje buvusi lotyniška mokykla, kuri 1528 m. tapo humanitarine gimnazija, XVII a. švedų valdytoje Vidžemėje buvo steigiamos valstiečių mokyklos su latvių dėstomąja kalba. Ji spėja, jog dar prieš pradėdant formuotis rašytinei norminei latvių kalbai, galėjo jau egzistuoti ir tam tikra bendrinės kalbos forma, būtent, žodinė latvių liaudies poezijos kalba, kuri funkcionavo kaip jungiamoji grandis tarp ankstesniosios žodinės

vietinių tarmių liaudies dainų tradicijos ir vėlesniosios literatūrinės kalbos.

Knygoje nemaža vietos skiriama pirmųjų latvių kalbos paminklų charakteristikai, jų stilistinėms ypatybėms. Nagrinėjama rašmenų pasirinkimo klausimas, rašybos evoliucija, punktuacija. Labai įdomus knygos skyrius „Pagrindiniai latvių kalbos norminimo proceso autoritetai ir veiksniai“. Pavyzdžiui, tarp svarbiųjų norminimo veiksnių autorė nurodo ir dainų šventes (pirmoji įvyko 1873 m.). XX a. ypač svarbų vaidmenį šiame procese suvaidino J. Endzelyno ir K. Miūlenbacho „Latviešu valodas gramatika“ (pirmasis leidimas 1907 m., iš viso pasirodė 13 leidimų). Literatūrinės kalbos raidai labai reikšmingas buvo J. Rainio ir Aspazijos Getės „Fausto“ vertimas (1898 m.).

Turbūt teisingai V. Rūķe-Dravinia pabrėžia, kad veikiausiai nėra Europoje kitos tokios šalies, kurios literatūrinės kalbos formavimuisi tokią didelę įtaką būtų turėjusi liaudies poetinė kūryba kaip latvių kalbai. Iš tikrųjų net ir minėtoje mokyklinėje J. Endzelyno ir K. Miūlenbacho gramatikoje daugumas rekomenduotųjų sintaksės konstrukcijų pavyzdžių yra imama iš tautosakos. J. Rainis, gindamas „Fausto“ vertimą polemikoje su K. Miūlenbachu (rašytojū ir kalbininkū „apsišaudymo“ neišvengta ir mūsų brolių žemėje!), taip pat rėmėsi liaudies dainų vartoseną.

Vienas iš esminių lietuvių ir latvių literatūrinių kalbų formavimosi skirtumų yra tai, kad lietuvių kalba nepatyrė, galima sakyti, jokios finougrių kalbų įtakos, tuo tarpu latvių kalbai ši įtaka gana ryški (be leksikos pavyzdžių, plg. latvių kalbos konstrukciją *man ir grāmata* ‘aš turiu knygą’; frazeologinius junginius: *gērbt mugurā, likt cepuri galvā, vilkt cimdrus rokā, ķert rokā*). Įdomu, kad literatūrinės kalbos formavimosi procese pasireiškiosios puristinės tendencijos skolinių iš finougrių kalbų, kaip ir lietuvių kalbos, beveik nelietė: jos buvo nukreiptos prieš germanizmus ir slavizmus.

XIX a. viduryje ir vėliau gana svarbus latvių kalbos leksikos turtinimo šaltinis buvo lietuvių kalba. Lituanizmus savo raštuose ypač stengėsi vartoti žymieji latvių kultūros veikėjai J. Alunanas ir A. Kruonvaldas. Jiems skoliniai iš lietuvių kalbos, kaip ir S. Daukantui latvių kalbos žodžiai, nebuvo „svetimi“.

Latvių literatūrinėje kalboje, autorės nuomone, palyginus su lietuvių kalba, įsigalėjo gal šiek tiek daugiau vadinamųjų tarptautinių žodžių (plg. mėnesių, linksnų pavadinimus).

Tačiau šia proga reikėtų prisiminti ir priešingą atvejį, kai lietuvių kalboje vartojamus tarptautinius žodžius latvių kalboje atitinka įvairūs naujadarai, vertiniai, plg. la. *dzeja* – lie. *poezija*, lat. *vēsture* – lie. *istorija*, la. *grāmatvedis* – lie. *buhalteris*, la. *grāmatzīme* – lie. *eksklibrisas*, la. *klusā daba* – lie. *natiurmortas*, la. *pašportrets* – lie. *autoportretas*, la. *šūpuļtīkls* – lie. *hamakas*, la. *(romāna) varonis* – lie. *(romano) herojus*, la. *ģerbonis* – lie. *herbas*, la. *pretizlūkošana* – lie. *kontržvalgyba*, la. *paukot* – lie. *fechtuotis*, la. *raksturs* – lie. *charakteris* ir kt. Apskritai mėginimų tarp-

tautinius žodžius keisti naujadarais būta nemaža. Pavyzdžiui, net vietoje *teātris* mėginta vartoti *divatrons* (plg. mūsų K. Sirvydo *stebuklinė*, M. Valančiaus *vypsoseną*, vėlesniųjų puristų *vaidyklą*), gana populiarius latviškus pakaitalus turi ir vadinamieji tarptautiniai *telefons*, *apetite* (plg. *tālrūnis*, *ēstgrība*).

V. Rūkės-Dravinios knyga parašyta patrauklia forma, gausu iliustracijų. Lituanistas iš tikrųjų joje ras daug ką įdomaus ir naujingo.

A. Sabaliauskas

Л. Г. Невская. Балтийская географическая терминология (к семантической типологии). М., Наука, 1977, 228 с.

Šis darbas remiasi autorės prieš keletą metų apginta kandidato disertacija, kurios atskirų dalių jau buvo skelbta Maskvos baltistų leidiniuose¹.

Geografijos pavadinimų (ne vardu, toponimų, o bendrinių žodžių, kuriais pasakomi geografiniai objektai), iš tradicijos kalbininkų dažnai vadinamų geografijos terminais, kaupimas ir tyrinėjimas per pastaruosius dešimtmečius yra pasidaręs gana populiarus. Ypač tai liečia slavų kalbų geografijos pavadinimus. Tarp stambesnių darbų rūpestingu faktų traktavimu ir jų semantinės pusės naujoviška nagrinėjimo metodika labiausiai išsiskiria N. Tols-tojaus monografija². Šiame pažangos fone baltistų atsilikimas buvo matomas vis aiškiau ir aiškiau. Tad visai natūralu, kad pagaliau ryžtasi užtaisyti esamą spragą – apžvelgti specialiam darbe ir baltų geografijos pavadinimus. Uždavinys nelengvas, juoba kad prieš tyrinėjant reikėjo dar ir pačius pavadinimus

susirankioti. Negalint visko aprėpti, beje, ribotasi tik svarbiausiais medžiagos šaltiniais, o pats tyrinėjimas irgi kreiptas tik į vieną barą – semantiką. Iš rezultatų matyti, kad ir šitaip pasilengvinta našta pirmuosius žingsnius žengiančios baltistės pečiams bene bus buvusi kiek per sunki.

Monografijoje centrinę vietą užima lietuvių kalbos geografijos pavadinimai. Jų pagrindiniai šaltiniai – didysis Lietuvių kalbos žodynas (LKŽ) su jo kartoteka ir Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (DLKŽ), be to, šis tas dar imta iš dialektologijos bei šiaip kalbos darbų ir iš Lietuvių kalbos atlaso kartotekos. Latvių kalbos faktų pagrindinis šaltinis – Miülenbacho ir Endzelyno žodynas (ME ir EH), ir autorė sako, kad jai pirmiausia rūpėję lietuviškųjų pavadinimų genetiniai atliepiniai (p. 7). Iš prūsų kalbos šaltinių, matyt, specialiai visai nerinkta, nors vienas kitas prūsų žodis atpasakojant etimologijas ar kuria panašia proga vietomis užsimenamas, plg. *mary* 'marios' (p. 120), *pelky* 'pelkė' (p. 111), *salus* 'lietaus upokšnis, srautas, čiurkšlė' (p. 148), *stabis* 'akmuo' (p. 161). Dėl kažkokio nesusipratimo žodžio *balā* straipsnyje (p. 18) prirašytas nesamas prūsų *balas*; prūsų kalbos paminklai nepažįsta nė apeliatyvo *umpna* 'collis', klaidingai cituojamo (p. 161) iš K. Būgos raštų. O daugumas prūsų tikrų geografijos pavadinimų yra likę be dėmesio, pvz.: *ape* 'upelis', *apus* 'šulinys', *assarān* 'ežeras', *auwirpis* 'latakas', (v. trm.) *brast* 'brasta', *dambo* 'dauba(?)', *garbis* (taisomas iš *grabis*) 'kalnas', *gudde* 'krūmas', *iūrin* (acc. sg.) 'jūra', *laucks* 'dirva, laukas', *lonki* 'takas', *padaubis* 'slėnis', (v. trm.) *palwe* 'plynė, samanyne', *pannean* 'raistas, kimsynė', *pintis* (*pentes*) 'kelias', *posty* 'ganykla', *rawys* 'griovys', *sixdo* 'smėlis', *tauto* 'kraštas, šalis', *wayos* (n. pl.) 'pievos', *wangus* 'menkas ažuoly-

¹ Невская Л. Г. Словарь балтийских географических апеллятивов. — В кн.: Балто-славянский сборник. М., 1972, с. 315—376; Невская Л. Г. Балтийские названия болот в сопоставлении со славянскими. (Семасиологические наблюдения). — В кн.: Балто-славянские исследования. М., 1974, с. с. 155—182. Iš kitų jos ankstesnių straipsnių, susijusių su ta pačia tema, dar galima priminti Невская Л. Г. О лексическом и семантическом взаимодействии литовского и славянских языков (на материале географической апеллятивной терминологии). — Советское славяноведение, 1972, № 1, с. 90—104.

² Толстой Н. И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды. М., 1969.